

Inhoudsopgave

Inleiding: op verkenning naar kwaliteit	11
1 Wat is kwaliteit?	29
1.1 Tekortschietende kwaliteit	29
1.2 Kwaliteit in twee betekenissen	31
1.3 Kwaliteit van wat?	32
1.4 Visies op journalistieke kwaliteit	39
1.5 Het beoordelingproces van kwaliteit	44
1.6 Terugblik	45
1.7 Conclusie	46
2 Journalistieke markt in beweging	47
2.1 Journalistiek in verandering	47
2.2 Van zuilenveld naar vechtmarkt	48
2.3 Veranderingen in de samenleving	53
2.4 Concurreren en saneren	57
2.5 Terugblik	62
2.6 Conclusie	62
3 Marktstrategieën: het kneedbare nieuws	65
3.1 Snel, gratis, commerciële druk	65
3.2 Van hard naar zacht nieuws	66
3.3 Medialogica en mediahypes	69
3.4 Nieuws als amusement, amusement als nieuws	73
3.5 Hoe schokkender...	75
3.6 Echter dan echt	77
3.7 Een dikke schil van meningen	78
3.8 Nieuws als handelswaar	80
3.9 Terugblik	84
3.10 Conclusie	88
4 Nieuwsbronnen, nieuwsproducenten en mediafluisteraars	91
4.1 Dansen met de bron	91
4.2 Brontransparantie	95
4.3 Persbureaus	100
4.4 Nieuws uit één bron	102

- 4.5 De voorlichtingsindustrie 105
- 4.6 Coproducties 115
- 4.7 Onlinenieuwsmedia 116
- 4.8 Zoekmachines en content farming 117
- 4.9 Terugblik en vooruitblik 119

- 5 Gedemocratiseerde journalistiek in het crossmediale tijdperk 121**
  - 5.1 Twee dromen 121
  - 5.2 Multimediale journalistiek? 122
  - 5.3 Verschijningsvormen 126
  - 5.4 De alleskunner 130
  - 5.5 Foto's maken kan toch iedereen? 134
  - 5.6 De nieuwsgebruiker doet mee 137
  - 5.7 Burgerjournalistiek potentiële zegen of onzin? 144
  - 5.8 Sociale media en collaboratieve journalistiek 149
  - 5.9 Terugblik 155
  - 5.10 Conclusie 156

- 6 Een vak vol tegenstrijdigheden 159**
  - 6.1 Zachte regels, open grenzen 159
  - 6.2 Zelfregulering 162
  - 6.3 Helpt professionalisering? 170
  - 6.4 Het vertrouwde handwerk 173
  - 6.5 Een koppeling aan journalistieke waarden 181
  - 6.6 Terugblik 182
  - 6.7 Conclusie 183

- 7 Schurende waarden 185**
  - 7.1 Een ordening van beroepswaarden en deugden 185
  - 7.2 Kernwaarden 189
  - 7.3 Terugblik: bouwstenen van journalistieke kwaliteit 218
  - 7.4 Conclusie 221

- 8 Typologie van journalistiek en kwaliteit 223**
  - 8.1 Waarden, oriëntaties, keuzen 223
  - 8.2 Schudsons drie modellen 225
  - 8.3 Een indeling in typen 226
  - 8.4 Terugblik 255
  - 8.5 Conclusie 257

9	Kwaliteit van het redactieproces	259
9.1	Van verkenning naar onderzoek	259
9.2	De redactie als spil van het medium	264
9.3	Spanning tussen redactie en journalist	272
9.4	Spanning tussen redactie en mediaonderneming	275
9.5	Terugblik en conclusie: wat is er mis met kwaliteit?	278
	Dankwoord	283
	Noten	285
	Literatuur	323
	Namenregister	333
	Register	339
	Over het KIM	345
	Over de auteur	347

Inleiding: op verkenning naar kwaliteit

De kwaliteit van de journalistiek is sterk verbeterd, maar toch wordt zij in brede kring als een probleem ervaren. De media met de oudste aanspraken op kwaliteitsjournalistiek staan van alle kanten onder druk.

Verandert WikiLeaks de journalistiek?

‘WikiLeaks heeft de wereld veranderd. Een reeks onthullende publicaties op internet brengt de gevestigde orde én de traditionele journalistiek aan het wankelen.’ Met deze zinnen begon het tv-programma *Tegenlicht* begin 2011 een tweedelige serie over het ontstaan, de betekenis en de gevolgen van de publicaties door de klokkenluiderssite.¹

Heeft *Tegenlicht* gelijk? Brengt WikiLeaks de traditionele journalistiek aan het wankelen?

In de journalistieke discussie die volgde op de onthullingen, tekenden zich drie standpunten af:

- De traditionele journalistiek brengt zichzelf aan het wankelen door schadelijke gestolen informatie te publiceren. Zij heeft zich voor het karretje laten spannen van een organisatie met duistere bedoelingen.
- De traditionele journalistiek is te kijk gezet door een clubje vrijbuiters dat in een paar jaar meer vertrouwelijke documenten in handen heeft gekregen dan alle professionele media samen in dertig jaar. Volledige openbaarheid op internet maakt de journalistiek overbodig.
- De onthullende publicaties op basis van de WikiLeaks-documenten zijn louter te danken aan het vakmanschap van de traditionele journalistiek. Zonder journalistiek had de oogst van WikiLeaks bestaan uit honderdduizenden, voor het merendeel irrelevante, documenten op internet die weinig gebruikers zouden hebben gelezen en nog minder lezers in de context van ontwikkelingen hadden kunnen plaatsen. WikiLeaks zou vermoedelijk zijn gebleven wat het vanaf de oprichting was: een onhandig clubje hackers dat informatie van klokkenluiders op internet zet waarmee niemand iets doet.

Het laatste standpunt heeft de beste papieren. Julian Assange en zijn kleine WikiLeaks-organisatie konden begin 2010 nog zonder hulp aan de weg tim-

meren met filmbeelden van een dodelijke aanval vanuit een Amerikaanse helikopter op journalisten en burgers in Bagdad. Maar voor het dossier van meer dan 92.000 Amerikaanse documenten over de oorlog in Afghanistan riepen zij de hulp in van onderzoeksjournalisten van *The New York Times*, *The Guardian* en *Der Spiegel*. Later gingen ook redacteurs van *Le Monde* en *El Pais* ermee aan de slag.

Er gebeurde wat van goede journalisten mag worden verwacht: zij controleerden de documenten op echtheid, selecteerden en ordenden die op relevantie, kozen thema's voor nieuwsverhalen, lieten specialisten grote hoeveelheden data terugbrengen tot overzichtelijke feiten en cijfers, vergeleken de gegevens met eerder bekendgemaakte officiële persberichten en mededelingen, gaven context en duiding aan de feiten en cijfers en maakten er toegankelijke, multimediale journalistieke producties van. Onafhankelijk van WikiLeaks bepaalden de redacties wat zij met het materiaal deden. Op hun websites gaven de redacties een uitvoerige verantwoording van hun werkwijze.²

Niet lang daarna raakten de relaties tussen Assange en de redacties van *The New York Times* en *The Guardian* danig verstoord, zoals eerder al de verhoudingen binnen WikiLeaks zelf.

Begin 2011 omzeilden de redacties van *NRC Handelsblad* en *RTL Nieuws* de klokkenluidersite bij de publicatie van de Amerikaanse zogenoemde *cablegate*-documenten. Anders dan WikiLeaks bood de Noorse krant *Aftenposten* volledige vrijheid bij het doorzoeken van de database en het kiezen van het tijdstip van publicatie. WikiLeaks gaf vervolgens alsnog de documenten vrij aan *NOS Nieuws*.

De hoofdredactie van *NRC Handelsblad* rechtvaardigde de publicatie van informatie uit gestolen vertrouwelijke Amerikaanse diplomatieke post door te verwijzen naar een zwaarder wegend journalistiek belang. Weliswaar onthulden de berichten geen belangrijke misstanden, maar 'de lezer krijgt wel nieuwe relevante feiten en een veel beter inzicht in de politieke besluitvorming, de invloed van hoge ambtenaren en de feitelijke verhoudingen met een zeer machtige bondgenoot'.³

Bedreef WikiLeaks journalistiek door ladingen documenten op internet te publiceren?

Nee, de klokkenluidersite maakte onbewerkte nieuwsbronnen openbaar. Journalistiek wordt het pas door de filterende, controlerende, context verschaffende, toegankelijk makende en transparante activiteiten van professionele redacties, al dan niet met hulp van meezoekende internetgebruikers.

En kwaliteit hebben publicaties pas wanneer deze activiteiten vakbekwaam, betrouwbaar en creatief tot een goed einde worden gebracht. Over journalistieke kwaliteit gaat dit boek.

Journalistieke kwaliteit als probleem

Als je (oud-)politici en juristen moet geloven, is de kwaliteit van die nieuws-media soms belabberd. Minister van Justitie Donner joeg in 2004 de journalistiek in de gordijnen met zijn opmerking dat het maatschappelijke fundament voor de persvrijheid in Nederland niet van buitenaf wordt bedreigd maar van binnenuit, en wel door een teveel aan persvrijheid. 'Bij iedere andere tak van bedrijvigheid waar het gevaar van verlies van kwaliteit zo groot is, zou de wetgever al lang hebben ingegrepen.'⁴

Kort na de moord op Theo van Gogh vroeg minister van Binnenlandse Zaken Remkes zich hardop af of de media niet aan banden moesten worden gelegd. Oud-procureur-generaal Steenhuis pleitte voor de instelling van een onafhankelijke toezichthouder op de media, naar het voorbeeld van de Voedsel en Waren Autoriteit.⁵ Oud-minister Thom de Graaf sloot evenmin wettelijke maatregelen uit als de mediasector zelf geen systeem van verantwoording en externe toetsing van de zorgvuldigheid en integriteit van hun berichtgeving in het leven zou roepen.⁶ Naar het oordeel van oud-minister en oud-burgemeester Peper moeten ongefundeerde beschuldigingen in de media worden vertaald in klinkende munt. Een medium dat in de fout is gegaan, moet rekening houden met schadeclaims van Amerikaanse proporties.⁷ Eenzelfde pleidooi hield hoogleraar aansprakelijkheidsrecht Maurits Barendrecht: hoe schadelijker een onjuiste bewering in de pers, hoe hoger de op te leggen schadevergoeding.⁸ En in de zomer van 2007 stelde een commissie van mediajuristen voor dat de Raad voor de Journalistiek weer de functie zou krijgen die hij tot 1960 had: oordelen vellen over gedragingen van leden van de beroepsvereniging en overtreders zo nodig een tuchtmaatregel opleggen. De journalist zou zich er weer bewust van moeten worden dat hij zich aan de regels van het vak dient te houden.⁹

Er zijn duidelijke aanwijzingen dat de kwaliteit van nieuws en achtergronden afneemt, meent de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) in zijn rapport *Focus op functies*. De opstellers vragen zich af of de journalistiek, die steeds afhankelijker wordt van economische krachten, wel in staat wordt gesteld zich naar de eigen kwaliteitsmaatstaven te gedragen. De overheid kan in haar mediabeleid niet om de kwaliteitsvraag heen, maar kan zelf nauwelijks ingrijpen vanwege de vrijheid van meningsuiting én doordat de

nationale overheid als gevolg van de internationalisering en commercialisering bijna geen greep meer heeft op de media. Wel moet zij bevorderen dat media zelf maatregelen nemen om hun kwaliteit te verbeteren.¹⁰

Een van de initiatieven die de afgelopen jaren zijn genomen, is de Nederlandse Nieuwsmonitor van het Persinstituut. De Nieuwsmonitor doet sinds 2005 onderzoek naar de berichtgeving over actuele onderwerpen en beoogt het nieuwsproces doorzichtiger te maken.

Het zijn niet alleen politici en mediawatchers die zich zorgen maken over de kwaliteit van de informatie. De zorg leefde ook bij de deelnemers aan de conferentie die de Raad voor Cultuur in het najaar van 2006 wijdde aan het onderwerp mediawijsheid, met vragen als: wie bepaalt eigenlijk de kwaliteit van informatie, en: als iedereen informatie aanbiedt, hoe beoordeel je dan de betrouwbaarheid? De conferentiegangers waren het erover eens dat enig houvast bij het beoordelen van de kwaliteit van media gewenst is. Mensen hebben wellicht per medium andere kwaliteitsmaatstaven nodig om te kunnen beoordelen of informatie betrouwbaar is, werd geopperd.¹¹

De traditionele media verliezen de laatste jaren rap aan gezag, constateerde het Nederlands Gesprek Centrum (NGC), dat begin 2008 een symposium wijdde aan 'de crisis in de oude media'. Volgens het NGC wekt de journalistiek de indruk zich te weinig bezig te houden met kwesties die er wezenlijk toe doen. 'De snelle opkomst van de "burgerjournalistiek" via internet holt het aanzien nog verder uit.'

'Het vak verliest aanzien en bereik, de media verliezen bereik en omzet', beaamt journalist Henk Blanken. '(...) het minste wat we kunnen doen, is proberen het aanzien van de journalistiek te verbeteren; allicht dat dat weer nieuw bereik oplevert.'¹²

Ook binnen de beroepsgroep kwam de afgelopen jaren een discussie op gang over de kwaliteit van de journalistiek en de bedreigingen ervan. Het aantal artikelen waarin journalisten de term kwaliteitsjournalistiek gebruikten, vertoont een piek na 2005.¹³ Journalisten spaarden elkaar en zichzelf niet. Media creëerden ombudsfuncties om lezers – en van 2007 tot 2010 ook kijkers – een aanspreekpunt te bieden en de redactie kritisch te laten volgen. Hoofdredacteurs geven in een vaste rubriek of op hun weblog tekst en uitleg over journalistieke keuzes en afwegingen. De *Volkskrant*-redactie liet het eigen doen en laten een paar maal stevig de maat nemen naar aanleiding van geruchtmakende kwesties. Debatten, colleges, boeken en artikelen werden gewijd aan mediahypes en meutegedrag van journalisten, infotainment en de greep van de commercie, het tekortschieten van de journalistiek in het signaleren van wat in de samenleving leeft, de verloedering van het publieke debat en de populariteit van de borreltafel, de berichtgeving over

gezinsdrama's en rampen, de vertekening in het televisienieuws en de journalistieke knieval voor de macht van het beeld. *Nederlandse journalisten houden niet van journalistiek*, luidde de provocerende titel van het laatste boek dat Jan Blokker sr. († 2010) publiceerde.

Klaagde een redacteur van vakblad *De Journalist* in 1994 nog 'waar blijven de boeken over pers en journalistiek in Nederland?', inmiddels is er een flinke boekenplank mee te vullen.¹⁴

Kwaliteit is 'in'

Kwaliteit is 'in'. In binnen- en buitenland verscheen een reeks wetenschappelijke publicaties over journalistieke kwaliteit.¹⁵ Vrijwel gelijktijdig ontdekten ook universiteiten en hogescholen het thema. De Radboud Universiteit Nijmegen kreeg in 2008 een leerstoel media en kwaliteit, de Fontys Hogeschool Tilburg een jaar eerder een lectoraat journalistieke kwaliteit in relatie tot interculturaliteit. Aan de Erasmus Universiteit Rotterdam begon een onderzoek naar kwaliteitsjournalistiek. De masteropleiding journalistiek aan de Vrije Universiteit Amsterdam besteedt eveneens aandacht aan kwaliteitsjournalistiek en kwaliteit in de journalistiek. De Kenniskring van de Hogeschool Utrecht koos journalistieke kwaliteit als onderzoeksthema, onder meer om 'de vaak emotionele discussie binnen de beroepsgroep straks met objectieve maatstaven te kunnen voeren'.¹⁶ De Nederlandse Vereniging van Journalisten besloot in 2010 een nieuwe bestuursfunctie te creëren: bewaker van de journalistieke kwaliteit. De Stichting Media Ombudsman Nederland (MON), die zich begin 2008 presenteerde, toetst journalistieke producties aan maatstaven van beroepsethiek en bevordert wetenschappelijk onderzoek naar problemen in de kwaliteit van de journalistiek.¹⁷

Het is wel eens anders geweest. Toen het Katholiek Instituut voor Massamedia (KIM) in de jaren negentig de kwaliteit van kranten onder de loep nam, zagen de meeste journalisten, uitgevers en wetenschappers in Nederland het nog niet als een dringende kwestie. Weliswaar hadden krantenredacties en -directies elk zo hun eigen opvattingen over kwaliteit,¹⁸ maar in de praktijk viel met die verschillen onder één dak te leven. In de meeste uitgeverijen stond nog een muurtje tussen directie en hoofdredactie en tussen commercie en redactie; concernvorming en centralisatie van de besluitvorming waren minder ver voortgeschreden, de rendementseisen minder stringent.

Communicatiewetenschappers die probeerden de kwaliteit van kranten te definiëren en meetbaar te maken, merkten hoe lastig dat is. Een soort kwaliteitskeurmerk zat er al helemaal niet in. Je kunt net zo goed proberen een pudding tegen de muur te spijkeren, luidde een gevleugeld woord van hun

Duitse collega Stephan Russ-Mohl.¹⁹ Misschien moeten we het niet eens proberen, vooral omdat de praktijk er toch niets mee doet, meende de Amsterdamse hoogleraar Jan van Cuilenburg.²⁰

Ongezouten kritiek

De vermeende ongeïnteresseerdheid van de journalistiek van destijds in onderzoek naar de kwaliteit van hun werk neemt niet weg dat er ook midden jaren negentig in eigen kring al ongezouten kritiek op elkaar werd geleverd. Oude rotten noemden veel van hun beroepsgenoten slonzig, gemakzuchtig, kwaadsappig, vooringenomen, niet bereid zich in te leven, te meegaand, braaf en kritiekloos, en verweten hun een schrijnend gebrek aan kennis. Als baas van KRO's tv-actualiteitenrubriek *Brandpunt* becijferde Ton Verlind dat 80 procent van wat er in de krant staat, in meerdere of mindere mate onzin is: 'Zo belabberd functioneert de journalistiek in Nederland nou.'²¹

Ruim tien jaar later liggen de dagbladpers en de publieke omroep van alle kanten onder vuur. Vanuit politiek en samenleving klinkt het verwijt dat de oude media aan kwaliteit hebben ingeboet onder druk van concurrentie en commercie, terwijl de pleitbezorgers van de nieuwe media de oude verwijten geen oog te hebben voor de drastisch veranderde kwaliteitseisen, communicatiestijlen en omgang met media van de vijftigmingeneraties. Journalistiek die in oude vormen, gedachten en media gebakken blijft zitten, is in hun ogen ten dode opgeschreven.

Blanken vindt het groeiende wantrouwen jegens de pers van de afgelopen tien jaar merkwaardig:

De pers maakt niet meer fouten dan dertig jaar geleden, waarschijnlijk zelfs minder, maar wat ze misdoet, wordt meer dan ooit uitvergroot – omdat de assertieve burger en gemaltraiteerde politicus de weg weten te vinden naar de rechter en de Raad voor de Journalistiek, omdat media hun eigen fouten openlijker toegeven en onderzoeken, en omdat internet zijn eigen waakhonden voortbracht.²²

De kritiek treft de oude media des te harder omdat juist zij worden geacht een vitale rol te vervullen ten behoeve van democratie en samenleving. De traditionele media moeten het hebben van hun geloofwaardigheid, zei de Vlaamse minister Geert Bourgeois in zijn Persvrijheidslezing:

De lezer, kijker, luisteraar, internaut vraagt kwalitatieve media. Dat zijn media die in staat zijn het voor hem relevante nieuws te selecteren, en een onderscheid maken tussen waarheid en verzinsel. Professionele media zijn media die ervoor zorgen dat de burger de waaier aan gedubbelcheckte informatie krijgt die hij nodig heeft om zich een mening te kunnen vormen.²³

Volgens journalisten en wetenschappers levert de serieuze journalistiek een wezenlijke bijdrage aan het tot stand brengen en handhaven van sociale orde en democratie.²⁴ Haar beoefenaren legitimeren hun taak door te wijzen op hun maatschappelijke verantwoordelijkheid voor de publieke dienstbaarheid aan de democratie, en wel door burgers zodanig te informeren dat die in staat zijn te handelen als burgers.²⁵

Goede journalistiek heeft iets te maken met democratie, zei ook journalist Marc Chavannes in zijn oratie als hoogleraar journalistiek. Hij wees op het ontstaan in de Verenigde Staten van een journalistieke taakopvatting die de pers een bijzondere rol toedenkt in vrije samenlevingen. De journalistiek zou de zuurstof leveren voor de ware democratie, die leeft bij de vrije uitwisseling van ideeën. Maar 'in ons deel van de wereld staat juist de serieuze journalistiek overal onder druk, vooral op radio en tv'.²⁶

De media zijn onmisbaar voor het functioneren van democratie en rechtsstaat, aldus Arendo Joustra in zijn eerste jaarrede als voorzitter van het Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren:

In een overgespecialiseerde samenleving zijn de journalisten overgebleven als de enige generalisten. Zij leggen als verkenners de talloze lijntjes tussen de eindeloos veel cellen waaruit de samenleving bestaat. Zij informeren alle instituties en bedrijven over elkaars doen en laten. Haal je de journalisten weg, haal je de media weg, dan verwordt de samenleving tot een 'donkere kamer' waarin iedereen in het duister tast.²⁷

De democratie, schrijft filosoof Jürgen Habermas, kan niet functioneren zonder publiek debat en zonder goed geïnformeerde burgers. Daarvoor zijn onafhankelijke kwaliteitskranten en opiniebladen essentieel. Internet organiseert het publieke debat niet, omdat zijn structuur van miljoenen fora en chatrooms het publiek versnipperd in talloze publiekjes die zich maar met één onderwerp bezighouden.²⁸

De populariteit van internet en de mogelijkheid om informatie naar individuele behoefte te filteren leiden inderdaad tot verminderde betrokkenheid

met nieuws en het publieke debat, zo blijkt uit onderzoek van communicatiewetenschapper Ester de Waal naar het gebruik en de effecten van online-nieuws. Het zijn vooral de traditionele kranten die de lezers overzicht bieden en hun bewustzijn verbreden.²⁹

De democratische betekenis van kwaliteitsjournalistiek blijft niet beperkt tot goede en onafhankelijke informatie. De mediagebruiker vraagt ook om participatie en representatie in het nieuws, meent communicatiewetenschapper Irene Costera Meijer.³⁰ Kwaliteitsjournalistiek roept geen kwaliteitservaring (meer) op.³¹

Morele dimensie

Journalistieke kwaliteit heeft ook een morele dimensie, meent de Duitse media-ethicus Wolfgang Wunden. Het publiek heeft er recht op dat de journalistiek haar mogelijkheden ten volle kan benutten. Gedrukte en audiovisuele media hebben een belangrijke taak in het voeren van het publieke debat over wezenlijke vragen in de samenleving. De journalistiek dient niet alleen de gerechtigheid in de samenleving te bevorderen, maar ook gerechtigheid als norm voor het eigen handelen te hanteren door mensenrechten en menselijke waardigheid te respecteren.³²

De journalistiek zou een morele gemeenschap moeten vormen, met deugden die de beroepsbeoefening schragen, vindt de Amerikaanse oud-journaliste en media-ethica Sandra Borden. Voor herstel van aanzien en vertrouwen in de journalistiek heeft de beroepsgroep een eigen identiteit nodig en een gemeenschappelijk besef ergens voor te staan. Een morele gemeenschap spreekt journalisten aan op verkeerd gedrag als het moet en helpt haar leden waar het kan.³³

Ook in een sterk veranderend medialandschap met een gefragmenteerd publiek moeten dagbladuitgevers en journalisten ervoor zorgen een podiumfunctie te vervullen en mensen te betrekken bij de gemeenschappen waartoe zij behoren; gemeenschappen die dagbladen mee helpen scheppen en in stand houden. Zo luidde de conclusie van een conferentie die het Bedrijfsfonds voor de Pers in 1995 wijdde aan 'Het bedreigde debat'.³⁴

Kranten zijn een deel van het cement van de samenleving, concludeerden communicatiewetenschappers en journalisten tijdens een serie bijeenkomsten van het KIM in 2001. Hun kwaliteit moet worden bewaakt omdat de journalistiek een belangrijke maatschappelijke functie heeft: deugdelijke journalistiek fungeert als 'kritische openbaarheid'.³⁵

Met de expansie van de moderne media in de vorige eeuw tekende zich de tendens af om de publieke sfeer met haar kritische openbaarheid min of

meer te beperken tot kranten en omroepen. Door de opkomst van digitale media is dit beeld volledig overhoopgehaald, meent Frank van Vree, hoogleraar journalistiek en cultuur. De publieke sfeer verandert radicaal, en daarmee de rol van de professionele spelers, te beginnen de traditionele journalistiek.³⁶

Al deze opvattingen en bevindingen leiden tot de conclusie dat de kwaliteit in het geding is van journalistiek en media die worden geacht een vitale rol te vervullen in het functioneren van democratie en samenleving.

... maar wat is het probleem?

Kwaliteit leidt pas tot discussie zodra er wat aan schort. Het neemt niet weg dat de kwaliteit van pers en televisienieuws de afgelopen tientallen jaren met sprongen is vooruitgegaan. Kranten brengen meer eigen nieuws, meer bijlagen, meer analyses, meer sociale reportages.

Elsevier-hoofdredacteur Joustra:

*Vergeleken met veel buitenland is de kwaliteit van de media in Nederland hoog. We presteren echt beter dan onze voorgangers. Het aanbod van media is ruimer, de interne pluriformiteit per medium is groter, journalisten zijn beter opgeleid, de primaire bronnen zijn voor journalisten makkelijker toegankelijk, de ruimte om informatie te geven is groter. (...) tegenwoordig zie je bij alle media veel creativiteit en innovatie. We zijn overlevers gebleken.*³⁷

Erkenning komt ook van de zuiderburen. Als Nederland ergens gidsland in gebleven is, dan is het in journalistieke kwaliteit, menen de Vlamingen Van Thillo en Vandermeersch, van wie eerstgenoemde in 2010 de dagbladen van PCM overnam en laatstgenoemde het hoofdredacteurschap van *NRC Handelsblad* verwierf. Dagbladredacties in Nederland zijn groter dan die in België, en ze leveren ook wat op.³⁸

Wereldwijd werden nog nooit zoveel kranten verspreid als in 2008. Dagelijks lezen 1,9 miljard mensen een betaalde krant.³⁹ Maar in Europa, de Verenigde Staten en Australië dalen de oplagen; in de vs eind 2009 met 10 procent in één jaar. Daar stopten de pers tussen 2008 en medio 2010 met het drukken van 166 dagbladtitels; enkele gingen verder als onlinemediã.⁴⁰

In Nederland bedroeg de oplage van betaalde dagbladen eind 2009 bijna 3,5 miljoen exemplaren: een daling van 3 procent vergeleken met het laatste kwartaal van 2008. De oplage van betaalde en gratis kranten tezamen daalde met 6 procent tot ruim 4,6 miljoen exemplaren.⁴¹ Toch bereikten de papieren kranten bijna evenveel mensen als het jaar ervoor: er werd meer samen gelezen.

De 'oude' media bleven de afgelopen jaren in Nederland de belangrijkste informatiebron. De televisie was in 2005 veruit favoriet (92 procent), en ook het dagblad bleef populair (77 procent). De radio was voor 47 procent van de bevolking een belangrijke bron van informatie. Maar internet maakte met 38 procent een flinke sprong; vijf jaar eerder was dat nog 23 procent.⁴² Van de internetgebruikers in Nederland haalt 37 procent het nieuws alleen van nieuws-sites. Meer dan twee derde (69 procent) leest het onlinenieuws van websites als *NU.nl*, *NOS.nl* en sites van dagbladen. Voor een ruime meerderheid van de internetgebruikers (71 procent) is internet een belangrijke informatiebron om zich een mening te vormen over politieke en economische onderwerpen.⁴³ In de *vs* streefde internet de tv en andere media als belangrijkste nieuwsbron voorbij.⁴⁴ Online worden in de *vs* meer krantensites bezocht dan ooit.

Naar verwachting besteden Nederlanders in 2020 90 uur per week aan media, als hoofdactiviteit of naast andere activiteiten. Dit is bijna een verdubbeling van de hoeveelheid mediatijd in 1980. Van deze 90 uur besteden zij meer dan 70 uur aan digitale media.⁴⁵

Internet is hét favoriete medium voor jongeren. Verreweg de meeste 15- tot 24-jarigen halen het nieuws van websites, kijken tv via internet, luisteren naar de radio via internet, en intussen wisselen ze nieuwtjes uit via hun mobiele telefoon. Ze consumeren hun nieuws via sociale media op basis van wat hun vrienden aanraden, en klikken op links die hun vrienden plaatsen. Betaalde kranten zijn praktisch uit hun leven verdwenen.⁴⁶ De enigen die trouw het achtuurjournaal en de tv-actualiteitenrubrieken volgen, zijn hun opa en oma.

Jongeren gebruiken weliswaar andere bronnen dan ouderen, maar een grote meerderheid (91 procent) van de Nederlandse bevolking blijft actief op zoek naar actualiteiten en achtergronden. Actualiteitenrubrieken op tv en *Pauw & Witteman* zijn favoriete bronnen voor achtergrondinformatie; kranten spelen een ondergeschikte rol. Hoe meer bronnen de gebruiker raadpleegt, hoe meer informatie hij tot zich neemt.⁴⁷

Hoe kan een instituut dat zich zozeer heeft ontwikkeld en zijn repertoire zo heeft uitgebreid, toch zoveel kritiek oproepen, vroeg journalist en hoogleraar Warna Oosterbaan zich in zijn oratie af.⁴⁸ Het kost de redacties van betaalde kranten en publieke netten grote moeite hun lezers en kijkers vast te houden. De uitgeefconcerns zetten nieuwe producten in de markt die hun A-merken kunnen beconcurreren. Het aantal media dat schreeuwt om de aandacht van consumenten en adverteerders is gigantisch toegenomen. De markt van informatieaanbieders is een vechtmarkt geworden met een marktgerichte medialogica.⁴⁹

Raden van bestuur in mediaconcerns en omroepbedrijven trekken de teugels aan. Beslissingen over programma's worden niet genomen door programmamakers en redacties die verantwoordelijk zijn voor de inhoud, maar door zendercoördinatoren met kijkcijfer- en marktaandeeltargets. 'Kwaliteit is bij de omroep verdacht', zei de voorzitter van het Stimuleringsfonds Culturele Omroepproducties bij haar afscheid. 'De tijdgeest lijkt inmiddels te zijn dat publieke middelen gebruikt moeten worden om het publiek voor te schotelen wat het hebben wil.'⁵⁰

Digitaal speelveld

Dagbladredacties moeten inkrimpen en samengaan; hun betrekkelijke autonomie krimpt mee. Hoofdredacteuren zijn managers annex diensthoofden die worden afgerekend op zakelijk resultaat, minder op journalistiek resultaat. In zijn jaarrede als voorzitter van het Genootschap van Hoofdredacteurs noemde Joustra het opvallend dat de functie zo aan het veranderen is dat die op veel plaatsen niet meer wordt aangeduid met de term hoofdredacteur.⁵¹ Vooral in de regionale dagbladpers heeft zich in korte tijd een verregaande rationalisering en centralisatie van redactionele productie, organisatie en processen voltrokken.

Hoofdredacteuren van kranten en tv-nieuwsprogramma's, die nog niet zo lang geleden als alleenheersers hun koninkrijkjes bestierden, moeten hun hoogste bazen nu bewijzen dat zij de bakens willen verzetten om hun media toekomstbestendig te maken en hun bedrijven rendabel te houden. Media-goeroes verdienen een aardige boterham met het uitventen van hun eieren van Columbus, die er stuk voor stuk op neerkomen dat redacties hun arrogantie moeten afleren en naar de markt, de lezers en de kijkers moeten luisteren om erachter te komen hoe het wél moet. In plaats van het klassieke eenrichtingsmodel uit het industriële tijdperk zou de journalistiek in het crossmediale tijdperk moeten kiezen voor tweerichtingsverkeer en conversatie met gebruikers. Wie dat met succes doet, levert kwaliteit, heet het.

Het klassieke speelveld waarop de journalistiek haar onafhankelijkheid probeerde te bewaren ten opzichte van adverteerder, lezer, uitgever en overheid, is een digitaal speelveld geworden, met daarop nieuwe spelers – zoals producenten en aggregatoren van journalistieke, journalistiekachtige en commerciële informatie – die het evenwicht verstoren.⁵²

Veel dagblad- en omroepredacties zoeken hun weg tussen het overeind houden van de vertrouwde professionele regels en het bieden van ruimte voor vernieuwingen en experimenten. In die ruimte – die vrijwel altijd ten koste gaat van de meer serieuze journalistieke elementen – ontstaan zowel mengvormen van journalistieke genres en van journalistiek, service en commercie, als mengvormen van professionele en amateurbijdragen (tekst, foto's, filmpjes) aan de media-inhoud. Burgerjournalistiek wordt de inbreng van niet-journalisten genoemd: een term die bij pleitbezorgers van een andere vorm van burgerjournalistiek – ook wel *public journalism* of civiele journalistiek genoemd – op weerstand stuit: 'Journalistiek moet je overlaten aan professionals.'⁵³

De ruimte voor kwaliteitsjournalistiek – dat wil zeggen: onafhankelijke en kritische journalistiek waarbij eigen onderzoek leidend is – zal in de komende jaren kleiner worden, verwacht communicatiewetenschapper Piet Bakker:

De massamedia van de vorige eeuw zullen zich moeten ontwikkelen tot klassemedia. Hun doelgroep wordt kleiner maar ook veeleisender. Kwaliteit en onderscheidend vermogen zullen kenmerken moeten zijn van media die willen overleven.⁵⁴

Conclusie: de kwaliteit van pers en omroepen is sterk verbeterd en toch gaat het niet goed.

De kwaliteit van de media is beter dan ooit, maar toch zijn de media niet zo goed als nodig is om te kunnen overleven, meende media-ethicus Claude-Jean Bertrand († 2007). Steeds meer burgers raken beter geïnformeerd, maar daarvoor zijn ook betere nieuwsmedia nodig en daar mankeert het in een aantal opzichten aan.⁵⁵

Journalistieke kwaliteit is een probleem zodra de journalistiek blijkbaar niet voldoet aan de eisen die eraan worden gesteld. Maar wat is kwaliteit eigenlijk? Wie stelt die eisen? Zijn het de journalisten zelf, zijn het de lezers, kijkers en luisteraars, of zijn het de uitgevers? Zijn het politici, communicatieweten-

schappers, het Commissariaat voor de Media of de Raad voor de Journalistiek? Stelt iedereen dezelfde kwaliteitseisen aan de journalistiek? En verstaat iedereen hetzelfde onder journalistiek?

Betrouwbare informatiebronnen en -processen

Mensen lezen, kijken, luisteren, googelen, msn'en, mailen, twitteren, facebooken en praten dag in, dag uit alle mogelijke informatie bij elkaar. Als het hun niet uitmaakt of die informatie waar en geloofwaardig is, als het hun vooral gaat om informatie waarover zij met anderen kunnen kletsen en chatten, of als zij alleen informatie zoeken over specifieke onderwerpen, hoeft het waarheidsgehalte geen probleem te zijn. Bij specialistische onderwerpen is daar overigens gauw genoeg achter te komen, zeker als men zelf al thuis is in het onderwerp.

Maar willen mensen op elk gewenst moment een betrouwbaar overzicht kunnen krijgen van nieuws en achtergronden in hun woonplaats, elders in het land of aan de andere kant van de aardbol, van nieuws en achtergronden waarover zij serieus van gedachten kunnen wisselen en waarop zij hun oordeel kunnen baseren, dan zijn zij aangewezen op *journalistieke* informatie. Dat wil zeggen: op actuele informatie uit betrouwbare bron, gecontroleerd en bewerkt door journalisten en redacties die te werk gaan volgens professionele regels.

Het probleem van journalistieke kwaliteit zit *niet* in de stortvloed aan gedrukte, audiovisuele en internetinformatie. Niet in het dagelijks toenemend aantal publicisten op internet dat zich bezighoudt met het doorgeven, herkauwen, aanvullen en becommentariëren van nieuws en andere informatie. Niet in de grote informatieverzamelaars Google en Wikipedia. Ook niet in websites en blogs die – de goede niet te na gesproken – soms het woord 'journalistiek' laten vallen, maar intussen beweringen, geruchten en gepeperde reacties ongefilterd en niet-gecheckt op het net gooien.

Kwaliteitsproblemen? Jazeker. Maar geen *journalistiek* kwaliteitsprobleem.

Het probleem zit bij de bron van informatie die mensen willen kunnen vertrouwen: bij journalisten en redacties van media die nieuws en achtergronden produceren over actuele gebeurtenissen en ontwikkelingen die voor mensen van belang zijn. De ware journalist scheidt het belangrijke van de onzin.⁵⁶ Het probleem zit in het proces waarin journalistieke informatie tot stand komt en in de factoren die dit proces beïnvloeden. Weliswaar zijn de traditionele media hun monopolie op het brengen van nieuws allang kwijtgeraakt, maar zolang journalisten en redacties van nieuwe media niet 24 uur per etmaal, zeven dagen per week, voorzien in een journalistiek totaalpakket

van zelf vergaard nieuws, achtergronden en opinie, blijft dit het domein van (nu nog voornamelijk) dagblad- en omroepredacties.

In dit domein is van alles aan het schuiven, net als in de journalistiek zelf, de redactionele organisaties, het mediabedrijf en de samenleving.

Het is een belangrijke reden waarom deze verkenning naar opvattingen over journalistieke kwaliteit zich richt op de journalistiek die zich ten doel stelt het publiek continu een totaalpakket van nieuws, duiding, achtergrond en opinie te leveren. Nu gebeurt dit nog hoofdzakelijk via de traditionele gedrukte en audiovisuele media. Maar kranten- en omroepsites zijn steeds belangrijker verlengstukken van het bedrukte papier en het gesproken en verbeelde woord van radio- en tv-journaals en -actualiteitenrubrieken. Hoogstwaarschijnlijk zijn de digitale verlengstukken van nu voor de traditionele journalistiek de voornaamste nieuwskanalen van de nabije toekomst.⁵⁷

In de traditionele media, en zeker op nieuwssites, weblogs en fora op internet, wordt de professionele journalistiek in toenemende mate aangevuld met nieuws- en andere bijdragen van niet-journalisten. Omdat iedereen zich journalist mag noemen, draagt de opmars van zogenoemde burgerjournalisten, bloggers en andere informatieverspreiders bij aan de onduidelijkheid of er nog kwaliteitsmaatstaven gelden in de marges van de journalistiek en in het langzamerhand onafzienbare veld van nieuwsmedia en andere media die zich als nieuwsmedia voordoen.

Burgerjournalisten en bloggers laten hun sporen na in de opvattingen en de praktijk van de professionele journalistiek. Maar daarmee is datgene wat zij produceren nog geen journalistiek.

Een afbakening van journalistiek

Het woord 'journalistiek' gebruiken we in verschillende betekenissen. Journalistiek kan slaan op de activiteit, op het resultaat van de activiteit en op de groep die de activiteit ontplooit die we journalistiek noemen. De betekenissen lopen door elkaar en overlappen elkaar soms. Als we bij het lezen van een krantenartikel of een item in het tv-journaal verzuchten 'wat een slechte journalistiek', dan bedoelen we zowel de activiteit als het resultaat. Zeggen we 'de journalistiek loopt achter Wilders aan', dan hebben we het oog op de beroepsgroep, of ten minste een deel ervan. 'De journalistiek' heeft in dit geval dezelfde betekenis als 'de media'. Vandaar ook de opmars van het enkelvoud 'de media is' en 'de media heeft'?

Een verkenning van opvattingen over journalistieke kwaliteit maakt afbakeningen nodig, willen we door de bomen het bos blijven zien.

We beperken ons tot de journalistiek in Nederland, maar betrekken in de verkenning ook de opvattingen en discussies over journalistieke kwaliteit in het buitenland, met name in Duitsland, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten.

We bakenen de activiteit af die we journalistiek noemen en bakenen de groep af die journalistiek beoefent.

We spreken van journalistiek als de activiteit bestaat uit het vergaren, verifiëren en via massamedia verspreiden van nieuws en uit het bieden van context en duiding.

We spreken van beoefenaren van journalistiek als personen (doorgaans – maar niet altijd – journalisten) en groepen (doorgaans redacties) handelen volgens beroepsstandaarden en opvattingen over de kwaliteit waaraan hun journalistiek en hun media dienen te voldoen en kunnen worden getoetst.⁵⁸

Het overgrote deel van de bloggers en andere publicisten beoefent geen journalistiek in de zin zoals die hier is omschreven, en houdt zich niet bezig met nieuwsproductie. Burgerjournalisten hebben geen eigen beroepsstandaarden en kwaliteitsnormen. Standaarden en normen worden opgesteld en nageleefd door redacties, die verantwoordelijk zijn voor de redactionele inhoud van hun media. Ook als de inhoud afkomstig is van niet-journalisten, zijn redacties verantwoordelijk voor plaatsing of uitzending. Op die redacties en hun groepsnormen richt zich deze verkenning.

De verkenning is niet bedoeld om vast te leggen wat journalistieke kwaliteit *is*, maar is een momentopname van *opvattingen* over journalistiek en kwaliteit in de beroepsgroep, de communicatiewetenschap en de kritische buitenwacht, met als doel *ordering* aan te brengen in de veelheid aan opvattingen over de opdracht van goede journalistiek.

Journalistiek in veelvoud

Journalistiek wordt niet beoefend vanuit een ivoren toren of een kloostercel. Dat kan ook niet. Journalistiek staat in een open relatie tot haar omgeving en tot de samenleving. Hetzelfde geldt voor normen, gedragsregels en keuzen die redacties maken. Er is sprake van een wisselwerking tussen journalistiek en maatschappelijke, politieke, economische, technologische en culturele factoren. De samenleving beïnvloedt de journalistiek en omgekeerd, journalistiek en media beïnvloeden het politieke bedrijf en omgekeerd, culturele trends hebben invloed op de journalistiek, enzovoort.

Wie zicht wil krijgen op de ontwikkelingen in journalistiek en media en hun effecten op journalistieke kwaliteit, moet kijken naar de belangrijkste factoren buiten de journalistiek die de journalistiek zowel beïnvloeden als erdoor beïnvloed worden: het publieke domein en de ontzuiling, de bevolkingssamenstelling en sociale patronen, de informatieovervloed, de markteconomie, de technologie en de machtsverschuivingen binnen en tussen media. Hierover gaan de hoofdstukken 2 tot en met 5.

Journalistieke kwaliteit wordt niet alleen bepaald door omgevingsfactoren waarmee journalisten en redacties zo goed mogelijk omgaan, maar ook door de standaarden die de journalistiek zegt hoog te houden en journalistieke waarden die zij zegt te belijden. Deze waarden en standaarden voor een professionele beroepsuitoefening vormen ook zelf een bron van spanningen en tegenstrijdigheden: een extra factor waardoor de journalistiek eenvoudigweg niet *kan* voldoen aan de kwaliteitseisen die beroepsbeoefenaren en gebruikers aan haar stellen. Dit is het onderwerp van de hoofdstukken 6 en 7.

Als aanvulling of als correctie op de traditionele professionele waarden, standaarden en beroepsregels passen allerlei redacties nieuwe journalistieke benaderingen in hun 'oude' nieuwsmedia toe. Redacties kunnen zo'n koerswijziging rechtvaardigen door nieuwe journalistieke doelen te formuleren. Daarmee leggen zij ook eigen accenten in wat zij als journalistieke kwaliteit wensen hoog te houden. Hierover gaat hoofdstuk 8.

Het laatste hoofdstuk schetst de velden voor nader onderzoek en onderstreept het belang van de functies van redactie, identiteit, journalistieke opdracht en transparantie voor de kwaliteit van de journalistiek.

De bronnen voor deze verkenning zijn veelsoortig. Naast de literatuur uit de communicatiewetenschap en de stroom recente boeken van journalisten over hun vak is gebruikgemaakt van artikelen, interviews en reportages uit journalistieke vakbladen en websites, mediarubrieken en opiniepagina's van dagbladen en tv-actualiteitenprogramma's. Over kwaliteit en journalistiek is nog nooit zoveel beweerd en geschreven als de afgelopen jaren. Een zeer groot aantal namen en noten is het gevolg. Dat is onvermijdelijk in een verkenning die opvattingen in kaart wil brengen om ze te kunnen ordenen. Onvermijdelijk ook omdat een Nederlands overzichtswerk als dit niet eerder is geschreven en dus niet kan voortbouwen op wat anderen al hebben geïnventariseerd. Daarnaast is geput uit veertig jaar journalistieke werkzaamheid bij een regionaal dagblad en uit praktijkervaring met keuzen en dilemma's in de journalistiek.

De opvattingen over journalistieke kwaliteit – of het gebrek eraan – zijn zo veel mogelijk toegelicht met actuele voorbeelden uit de journalistieke prak-

tijk. Maar niets verouderd zo snel als actualiteit. Vandaar dat naast de verkenning op papier de website www.kwaliteitvanjournalistiek.nl is gecreëerd, waarop actuele ontwikkelingen en voorbeelden uit de journalistieke praktijk die in het boek zijn beschreven, worden gevolgd en aangevuld.

Sommige geciteerde personen in dit boek worden nu eens als hoofdredacteur, dan weer als oud-hoofdredacteur betiteld. Gekozen is voor de functie die hij of zij had op het moment van de geciteerde uitspraak.

Een aantal voorbeelden is ontleend aan *De Gelderlander*. Niet alleen omdat ik dit dagblad, zijn redactie en zijn verleden beter en langer ken dan enig ander medium, maar ook omdat de recente ontwikkelingen van deze krant binnen het Wegener-concern – en sinds eind 2007 binnen Mecom – exemplarisch zijn voor wat er in vrijwel de gehele regionale dagbladsector speelt in het licht van het thema journalistieke kwaliteit. In de discussie gaat de aandacht tot nu toe vooral uit naar de landelijke media en internet, en wordt nog wel eens over het hoofd gezien dat bijna de helft van de dagblad-abonnees in Nederland een regionale krant leest.

In de verkenning laat ik vooral de bronnen aan het woord. In het slothoofdstuk trek ik mijn eigen conclusies.

Het moment dat je echt een beetje begint te begrijpen wat kwaliteit is, is hoogstwaarschijnlijk het moment vlak voordat je sterft.⁵⁹

Aldus de filosoof Huib Schwab. Maar eerst staan we stil bij de betekenis van de term kwaliteit.